

SHIYRIN SHEKER DÁSTANINDA FRAZEOLOGIZMLERDİN QOLLANIWI

X.Zayrova

Úlken oqıtıwshı, PhD.

Bazarbaeva Baxtugúl

Lingvistika (Qaraqalpaq tili) qánigeligi magistrantı.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14278984>

Annotaciya. Bul maqalada xalıq awızeki dóretpelerinen biri bolğan Shiyrin Sheker dástanında qollanılğan frazeologizmler hám olardıń mánileri ashıp beriledi.

Gilit sózler: Frazeologiya, xalıq awızeki dóretiwshiligi, frazeologizm komponentleri.

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ В ЗПОСЕ ШИЙРИН ШЕКЕР

Аннотация. В данной статье будут раскрыты фразеологизмы и их значения, используемые в зпосе Шийрин Шекер, который является одним из устных творений народа.

Ключевые слова: Фразеология, фольклор, компоненты фразеологии.

PHRASEOLOGISMS USED IN THE EPIC SHIYRIN SHEKER.

Abstract. In this article, the phraseology used in this epic, which in one of the oral creations of the people and their meanings will be revealed.

Keywords: Phraseology, folklore, components of phraseology.

Frazeologiya qaraqalpaq til iliminiń úlken tarawlarınan biri esaplanadı. Frazeologiya grekshe phrasis (sòylem) hám logos (ilim) degen sòzlerden alınğan. Ol hár qanday tildin frazeologiyalıq sistemasın úyrenedi.

Tilde eń kemi eki yamasa bir neshe leksikalıq birliklerdin dizbeginen turatugin quramalı dúziliske iye, biraq manisi jagınan bir sózge barabar olğan sòzlerdi frazeologizmler dep ataymız. Frazeologizmlerdin ózine tán tiykarğı belgileri bar.

Frazeologizmler pikirdin ótkirigin asırıw, onın tınlawshıǵa anıq, túsiniqli hám tásirli bolıp jetkeriliwin támiynleydi.

Til biliminde turaqlı sóz dizbekleri boyınsha bir qansha ilimiy miynetler bar, olardan E.Berdimuratovtin "Házirgi qaraqalpaq tilinin leksikologiyası"atlı miyneti bar [1]. Bunnan basqa S.Nawrızbayeva tárepinen frazeologizmlerdin sózliklerde beriliw máselesine toqtaydı[2]

A.Bekbergenov óziniń miynetinde frazeologizmlerdin stillik qollanılıw ózgesheligine keń toqtaydı.[3:39]. J.Eshbaev tárepinen qaraqalpaq tilinin qısqasha frazeologiyalıq sózligi dúziledi[4],G.Aynazarova tárepinen teńles eki komponentli frazeologizmler arawlı izertlenendi [5].

Frazeologizmler tek kórkem shıǵarmalarda ǵana emes, folklorlıq shıǵarmalarda da jiyi qollanıladı.

Folklorlıq shıǵarmalarda frazeologizmlerdin qollanılıwı boyınsha E.Berdimuratov penen G.Aynazarovanın <Qırq qız>dástanında leksikalıq frazeologizmler hám teńles eki komponentli túrleriniń qollanılıwı haqqında maqalası bar. Bunda dástanda qollanılğan frazeologizmlerdin stillik qollanılıwına toqtaydı..

Solay etip, biz maqalamızda Shiyrin Sheker dástanında qollanılğan frazeologizmler hám olardıń qanday mánide jumsalǵanlıǵı haqqında toqtalamız.

Shiyrin Sheker dástanında tómendegidey frazeologizmler qollanılğan:

1. Arzım eshit way perzentim, Wáliyhan,
Qulaq salıp sózim tıńla, Qaraman [6:16]
2. Jáhándi orayın gúlge,
Qulaq salǵıl patsha sózge. [6:17]
3. Arzım esit, *qulaq salǵıl* nazlı yar,
Ǵayıptan bir perzent berdi biriwbarm [6:19]
4. Arzım esit, *qulaq salǵıl* xan ata,
Kim toyıptı bul yalǵanshı dúnyaǵa [6:21]
5. *Qulaq salıp* arzım esit, Shiyrinjan,
El ishinde júrgil awlaq báleden. [6:23]
6. *Qulaq salǵıl* arzım esit patshayım,
Sizge aytar men muńlınıń arızı bar. [6:25]
7. Patsha bolıp kelgen senin zamanın,
Arzım esit, *qulaq salǵıl*, sultanım. [6:25]
8. *Qulaq salǵıl* tıńla xalıq danası,
Tilimdegi bir allanın sanesi [6:26]
9. *qulaq salǵıl*, sózim tıńla, anajan,
Ayrılıqtı bilseń qádir alladan [6:31]
10. *Qulaq salǵıl*, Qaradildeý ullı xan,
Atam edi ol elatta, Wáliyhan [6:41]
11. Arzım esit, *qulaq salǵıl* ǵosh jigit,
Burınnan da minippedin árebi at.
12. *Qulaq salıp* pám áyleseń, Shekerjan,
Elinnen aytayın bir sana xabar [6:42]
13. Sózge *qulaq salmadı*,
Yardıń tilin almadı [6:58]

Bul dástanda qollanılǵan eń kóp frazeologizmlerdin biri *qulaq salıw* sozi bolıp tabıladı. Keltirilgen mısallarda *qulaq salıw* frazeologiyası tıńlaw, esitiw mánisinde keledi. Bul frazeologizm basqa bir insandı qaratıw, dıqqat awdarıw mánisinde qollanılǵan.

14. Aq bilekayım perizattay júzi *gúl-gúl janıp*, ayaǵın bir-bir basıp, *kózin súzip*, qasın qaǵıp, sallanǵanda patshanın bawırın jaǵıp, dolanıw patshanın aldına shıqtı [6:17].

Gúl gúl janıp frazası sulıwlanıp, shıraylanıw mánisinde qollanılǵan. Tilimizde qattı quwanıp júz, júzi shıraylanıp ketiw sıyaqlı mánilerdi bildiredi

Kózin súziw frazası suqlanıw qaraw, tesip keteyin dep qaraw mánisinde.

15. Wázirdin qatını ólip edi, bul balasın taxqa taslap, *tárki dúnya bolıp* ketken eken [6:19]
Tárki dúnya bolıw- mánisi tuwǵan jerinen bas alıp ketiw mánisinde qollanılǵan, hámme mal-múlkin taslap ketip qalıw..

16. On bes jasqa kelgende,
Dushpannıń *gúlin soldırdı* [6:20].

Gúlin soldırdı - mánisi dushpan ústinen jeńiske erisiw mánisin bildiredi, ádebiy tilimizde bolsa dushpan kúlin kókke suwırıw mánisinde de qollanıladı.

17. Ekewi de qosılıp,

Másláhát dúkan qíladı[6:20].

Bul frazeologizmniń mánisi bir is yaki másele boyınsha oylasıw,keńesiw mánilerinde kelip sózdiń jánede ótkirligin beriwde xizmet atqarıp turadı.

18.El ishinde júrgil awlaq báleden,

Ġosh jigitler, elge názer salmaydı[6:23].

Názer salmaw- elge qaramaw mánisinde qollanılğan.

19.Patsha boldıń jurt iyesi Wáliyhan,

Qashıq qıldı Shiyrin menen Shekerjan[6:25].

Qashıq qılıw- bile tura zıyan jetkeriw, azap beriw mánisinde qollanılğan.

20.Qabaǵınan qar jawıp,

Murnına duz tońıp[6:86].

Qabaǵınan qar jawıp-ashıwlanıw mánisinde,qabaǵı ashılmaw.

21.Seni kórip dáryaday kewlim tasadı,

Ashıq bolǵan awzınan ot shashadı[6:67].

Bul mısalda qattı quwanıw,shadlanıw mánisinde kelgen.

22.Qolında duwtar sazları menen tamashalar etip,bir balasınıń atın Hasan,bir balasınıń atın Úsen qoydı.Sóytti de baba kózden ġayıp boldı[6:64]

Bul frazeologizm kózge kórinbey qalıw,ġayıp bolıw mánide jumsalǵan.

23.Aldımnam kelgende qayǵısız dushpan,

Qılayın sháharin jer menen jeksen[6:57].

Bunda dushpanlardıń barlıǵın qırıp jiberiw, olardan ósh alıw mánisinde qaharmannıń ashıwın, ġázebin kóriwimizge boladı.

Juwmaqlap aytqanda, frazeologizmler tek ǵana kórkem shıǵarma tilinde ǵana emes, al folklorlıq shıǵarmamız bolǵan: dástan, xalıq qosıqlarında, jumbaqlarda da bayqawımızǵa boladı. Shiyrin Sheker dástanında kelgen frazeologizmler sózdiń tásirligin beriwde, qaharmanlardıń emociyasın ashıwda, pikirdiń tujırımı, ótkirligin jetkerip beriwde frazeologizmlerdiń qollanılǵanlıǵın kóriwimizge boladı.

REFERENCES

1. Бердимуратов Е.Хэзирги қарақалпақ тили. Лексикология.-Нөкис:<Билим>,1994
2. Наурызбанва С.Т. Типи именных фразеологических единиц қарақалпақского языка и их отражение в қарақалпақского-русском словаре Автореферат дис.на соискание ученой степени кандидата филологических наук АН СССР.Ин-т языкознания.-Москва:1967
3. Бекбергенов А. Қарақалпақ тилинің стилистикасы.-Нөкис <Қарақалпақстан>, 1985.158-б.
4. Ешбаев Ж.Қарвқалпа4 тилини5 қысқаша фразеологиялық сөзлиги.- Нөкис <Қара3алпақстан> 1985.
5. Aynazarova G. Qaraqalpaq tilinde teńles eki komponentli frazeologizmler.-Nókis <Qaraqalpaqstan> 2020.88-b
6. Қарақалпақ фольклоры.XVII том.-Нөкис.<Қаоақалпақстан>1987.